

SÖZDEN HİKMETE HİKMETTEN SÖZE MAKÂLÂT'TA BİR YOLCULUK

ÖMER FARUK AKPINAR

İsmi Hz. Mevlânâ ile birlikte anılan, tasavvuf dünyasının esrarengiz simalarından biri olan Şems-i Tebrîzî, 12. yüzyılın sonlarında Tebriz'de doğmuş, hayatının büyük bir kısmını seyahat ederek geçirmiş bir dervîştir. Bağdat, Şam, Halep, Erzurum gibi pek çok şehri dolaşmış, adeta bir göçebe gibi yaşamıştır. Öyle ki sürekli seyahat hali ona «Şems-i Perende» yani «Uçan Şems» lakabını kazandırmıştır.¹ Medreselerden ve tekkelerden ziyade kervansaraylarda konaklaması, şalvar uçkuru öreerek geçimini sağlaması, onun dünyevi bağlardan ne kadar uzak durduğunu gösterir. O, zâhirî ve bâtinî ilimlerde yüksek mertebelere ulaşmış, ilim ve irfan sahibi bir zattır ancak bu ilmi birikimini yazıya dökme gereği duymamıştır. Kendi kaleminden bize ulaşan bir eseri yok. Şems'in hayatındaki dönüm noktası, hiç şüphesiz Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile karşılaşmasıdır. Bu karşılaşma hem Şems'in hem de Mevlânâ'nın hayatında derin izler bırakmış, tasavvuf tarihine yön veren bir dostluğun başlangıcı olmuştur. Şems, Mevlânâ'yı sadece bir hoca olarak değil, aynı zamanda bir dost ve sırdaş olarak görmüştür. Onunla ve diğer dostlarıyla yaptığı sohbetleri, öğrencileri tarafından kaydedilmiş ve *Makâlât* adı verilen bu eser

sayesinde Şems'in düşünceleri günümüze ulaşmıştır. *Mesnevî*'de geçen bazı hikayelerin *Makâlât*'ta farklı anlatımlarla yer alması,² Şems ile Mevlânâ arasındaki derin bağı ve etkileşimi gözler önüne serer.

Makâlât, Şems'in dağınık ve birbirinden kopuk konuşmalarından oluşsa da onun tasavvufi düşüncelerini, hayata bakış açısını, ayet ve hadislere olan vukûfiyetini anlamak için eşsiz bir kaynaktır. Satır aralarında bolca ayet ve hadis bulunur. Eser, Şems'in sadece bir sufi olmadığını, aynı zamanda ayet ve hadisler üzerinde derinlemesine düşünen, onları kendine özgü bir bakış açısıyla yorumlayan, fıkıh, tefsir, kelam gibi İslami ilimlerin yanı sıra Arap dili ve felsefede de yetkin bir âlim olduğunu göstermektedir.³ Eserde hâkim olan konuşma üslubu ise Şems'in samimi ve içten kişiliğini yansıtır.

Makâlât'ta Hadis Bilgisi

Şems-i Tebrîzî için hadisler, sadece rivayet değil, aynı zamanda ilahi hakikatlere açılan kapılardır. O, hadislerin zahirî anlamlarının ötesine geçerek, onların batınî manalarını keşfetmeye çalışır. Bu yaklaşım, onun

1 Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 2/43; Kabaklı, *Mevlânâ*, 33.

2 Çetinkaya, *Şems-Mevlânâ Dostluğu*, 33. Örnek için bkz. Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 308.

3 Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 13 (mütercim'in önzösesi); Güllüce, "Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî", 20.

Hz. Peygamber'in önünde
İslâm'ı kabul eden bir
grup. *Siyer-i Nebî*,
Darîr, New York Halk
Kütüphanesi

tasavvufî düşüncesinin temelini oluşturur. Örneğin, “Şeytan, kanın damarlarda hareket etmesi gibi, insanoglunun damarlarında hareket eder”⁴ hadisini zahiri anlamıyla reddederek, başka bir manada anlamak gerektiğini ifade etmesi,⁵ onun hadislere olan derinlemesine ve sezgisel yaklaşımını gösterir. Şems için önemli olan, hadisin lafzına takılıp kalmak değil, onun ruhuna nüfuz etmek ve taşıdığı hikmeti kavramaktır.

Şems-i Tebrîzî'nin hadisleri kullanma biçimi, geleneksel hadis ilminin kurallarından oldukça

farklı. Onun hadisleri kullanırken belirli bir metot takip ettiğini söylemek zor. Sanki bir nehir gibi akar sözleri, hadisler de bu akışın doğal bir parçasıdır. Bazen “Peygamber şöyle buyurdu”⁶ diyerek kaynağa işaret eder, bazen sadece “Buyruldu ki”⁷ demekle yetinir. Hatta çoğu zaman, hadis olduğunu hiç belirtmeden, kendi cümleleri arasına serpiştirir sözleri.⁸ Önemli olan hadisin lafzından çok, taşıdığı anlam ve hikmettir onun için. Bunun içindir ki bazı hadisleri Arapça'sıyla, bazısını Farsça tercümesiyle verir.⁹

Makâlât'ta yer alan hadislerin tahriri yapıldığında, Şems'in bazen zayıf veya uydurma olduğu belirtilen hadisleri de kullandığı görülür. Nitekim eserde tespit edilen 126 hadisin ancak %38,8'i makbul hadislerdir. 38 rivayetin Hz. Peygamber'den gelen bir aslı/senedi tespit edilememiş, 28 rivayetin ise zayıf ya da çok zayıf olduğu belirlenmiştir.¹⁰ Bu durum, onun için hadisin sened bakımından sıhhatinden ziyade, taşıdığı mananın ve hikmetin öncelikli olduğunu bir kez daha ortaya koyar. Şems, hadisleri birer hüküm kaynağı olarak değil, daha çok tasavvufî birer ilham ve irşat aracı olarak görmüştür. Bu rakamlar aynı zamanda Şems'in hadis bilgisinin çeşitliliğine ve genişliğine işaret etmektedir.

Bir diğer ilginç nokta ise, Şems'in hadis metinlerinde yaptığı “takti” yani hadisin sadece konuyla ilgili kısmını alıp rivayet

4 Buhârî, İ'tikâf, 11, 12; Müslim, Selâm, 23.

5 Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 762.

6 Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 86, 140, 159, 187, 232, 656, 702, 721, 728...

7 Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 200, 242, 267, 607, 614, 776...

8 Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 71, 103, 126, 134, 145, 287, 290...

9 Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 104, 118, 214, 232, 287, 762...

10 Akpınar, “Şems-i Tebrîzî'nin *Makâlât*'ında Hadis Kullanımı”, 106-107.

etmesi.¹¹ Uzun bir hadisin tamamını aktarmak yerine, ihtiyacı olan bölümü cımbızla çekip alıyor. Bu da onun pratik ve hikmet odaklı yaklaşımının bir göstergesi sayılabilir.

Konuşmalardan oluşan *Makâlât*'ta hadis rivayetlerinde isnad beklentisine düşmek yersizdir. *Makâlât*'taki hadislerin çoğu "tahric" dediğimiz kaynak gösterme disiplininin yoksun. Yani hadisçiler gibi "Bu rivayet şu kitapta, şu isnat zinciriyle geçer" demiyor. Bu, o dönemin tasavvuf literatüründe yaygın bir durum. Onlar için önemli olan, sözün ilmî formu değil, ruha tesiri. Şems de nadiren zikrettiği sahabî râvisi dışında hadislerin râvilerinden hiç bahsetmemiş ve rivayetler için herhangi bir sıhhat değerlendirmesinde bulunmamıştır. İlginçtir ki o, "Her hadisin Kur'an'da bir benzeri vardır. Elbette sahih bir hadis olması gerekir."¹² diyerek bir taraftan rivayetler için sıhhat vurgusu yapmakta öte yandan hadis ilminin kriterlerine göre aslı olmayan veya uydurma olan birçok rivayeti kullanmaktadır. Hikmet ve mesaj odaklı düşüncenin doğal bir sonucu sayılabilecek bu tutum, ilham ve keşif yoluyla hadis tashihini benimseyen¹³ tasavvuf ehlinin düşüncesiyle de örtüşmektedir. Tasavvuf ehli, Peygamber'in sözlerini hem manevi bir rehber hem de tartışmasız bir otorite olarak görür. Şems de bu geleneğin dışında değil. Onun için hadis, sadece kuru bir bilgi değil, yol gösteren bir ışık. Bir sözün altına "Peygamberimiz şöyle buyurdu" cümlesi eklendiğinde, o söz sadece akla değil, kalbe de işler. Şems'in

yaklaşımındaki özgün taraf, hadisi bir hikâyenin, bir öğüdün ya da bir sohbetin içine yerleştirmesidir. Böylece hadis, kitaptan çıkıp hayata karışır.

Makâlât'ta Hadis Yorumu: Zâhirden Bâtına Yolculuk

Şems'in hadisleri yorumlama biçimi de oldukça özgün. Bazı hadislerin anlaşılmasına yönelik derin açıklamalar yapıyor. Örneğin, «Gıybet etmek, zina etmekten daha kötüdür» hadisi üzerine yaptığı yorum, onun ahlaki derinliğini ve toplumsal duyarlılığını ortaya koyuyor. Zina yapanın tövbe ile affedilebileceğini, ancak gıybet edenin helallik almadan kurtulamayacağını vurgulaması, gıybetin ne denli yıkıcı bir eylem olduğunu gözler önüne seriyor.¹⁴ "Kıraatsiz namaz olmaz" ve "Kalp huzuru olmaksızın namaz olmaz" rivayetlerini art arda vererek, namazın zahiri ile batınının bir bütün olduğunu vurgulaması ve kalp huzurunun önemini anlatması da onun tasavvufi bakış açısını yansıtıyor.¹⁵ "Bereket büyüklerinizle birlikte" hadisinde geçen "büyükler" kavramını sadece yaşça büyükler olarak değil, mana bakımından büyük olanlar olarak da yorumlaması,¹⁶ onun geniş perspektifini gösteren bir diğer örnektir. Onun hadisleri sadece nakletmekle kalmayıp, aynı zamanda onlara kendi yorumlarını ve tecrübelerini de katması sayesinde hadisler, yaşayan ve nefes alan birer öğretiyeye dönüşür. Onun yorumları,

11 Akpınar, "Şems-i Tebrîzî'nin Makâlât'ında Hadis Kullanımı", 86.

12 Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 240.

13 Avcı, "Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi", 163.

14 Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 149.

15 Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 140. Diğer yorum örnekleri için bkz. 131, 136, 145, 318, 688, 733...

16 Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 136.

okuyucuyu düşünmeye, sorgulamaya ve kendi iç dünyasına dönmeye teşvik eder. Şems, hadisler aracılığıyla insanlara manevi bir yolculuk rehberi sunar, onları hakikatin peşine düşmeye davet eder.

Hatta Şems, aslı olmayan bazı rivayetlerde bile işârî yorumlar yapar. “Bir saat tefekkür, altmış sene ibadetten daha hayırlıdır” sözünü, özü sözü doğru olan dervişin kalp huzuruyla ilişkilendirir. Ona göre, riya barındırmayan kalp huzuru, zahiri ibadetlerden daha üstündür. Zira namazın kazası olur, ancak kalp huzurunun kazası olmaz. Yani ibadetin şeklinden çok, niyeti ve kalpteki karşılığı önemlidir.¹⁷

Şems-i Tebrîzî, rivayetleri sadece yorumlamakla kalmaz, aynı zamanda kendi düşüncelerini desteklemek için birer delil olarak da kullanır. Örneğin, “Ruhlar daha önce bir araya toplanmış ordulardır” hadisini, ruhların bedenlerden önce yaratıldığına dair bir kanıt olarak sunar.¹⁸ Hz. Musa’nın Kur’an’da çokça anılmasından hareketle Allah tarafından çok sevildiği sonucuna ulaşmasını da “Kim bir şeyi severse, onu anmayı çoğaltır” hadisiyle delillendirir.¹⁹ Şems’in hadisleri kullanırken, bazen ayetlerle hadisleri bir araya getirmesi de dikkat çekici. Ayetleri tefsir ederken hadislerden faydalanıyor, hadisleri açıklarken de ayetlere atıflarda bulunuyor.²⁰ Bu durum, onun Kur’an ve Sünnet arasındaki ayrılmaz bağı kavradığını ve her ikisini de ilahi bilginin kaynakları olarak gördüğünü ortaya koyuyor. Onun için Kur’an ve hadisler, birbirini tamamlayan, birbirine ışık tutan iki önemli kaynaktır.

Hülâsâ

Makâlât, Şems-i Tebrîzî’nin bize bıraktığı paha biçilmez bir miras. Onun tasavvufî kişiliğinin yanında ilmi derinliğinin de önemli bir göstergesi olan bu eserde pek çok hadise yer verilmiştir. Hadisleri geleneksel kalıpların dışında, özgün bir bakış açısıyla ele alması, onları sadece lafızlarıyla değil, aynı zamanda taşıdıkları derin anlamlarla yorumlaması, onun sıra dışı bir alim ve sufi olduğunu kanıtlıyor.

Şems-i Tebrîzî’nin hadisleri kullanma biçimi, geleneksel yöntemlerden uzak, daha çok sezgi ve hikmet odaklıdır. O, kaynak belirtmek yerine hikmetleri ön plana çıkarır, aslı olmayan rivayetleri bile rehber kabul eder, onlardan hayata yön verecek derin çıkarımlarda bulunur. Deyim yerindeyse hadisleri kuru kuruya alıntılanmak yerine onlara yeni bir elbise giydirir, hem Hz. Peygamber’in sözünü hatırlatır hem de onu kendi çağının insanına ve bizim bugünkü dünyamıza taşır. O, rivayetleri birebir aktarmak yerine, bazen kısaltır, bazen anlamını genişletir, bazen de mecazlarla örer. Yani hadisleri sadece aktarmaz, adeta onlarla sohbet eder. Onun için asıl olan, ilmin yaşanması ve tecrübe edilmesidir.

Şems’in hadislere olan bu yaklaşımı, bizlere de hadisleri sadece ezberlenmesi gereken metinler olarak değil, aynı zamanda hayatımıza ışık tutan, manevi yolculuğumuzda bize rehberlik eden, kişisel gelişimimiz için oldukça önemli hikmet pınarları olarak görmemiz gerektiğini hatırlatıyor. Hadislerin sadece geçmişe ait metinler olmadığını, aksine her çağda insanlığa

17 Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 208.

18 Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 173.

19 Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 174.

20 Bkz. Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 125, 162.

yol gösterecek evrensel mesajlar taşıdığını fısıldıyor. Ayrıca hadislerin sadece akademik bir çalışma alanı olmadığına, aynı zamanda kalplere dokunan, ruhlara şifa veren mesajlar olduğuna dikkatleri çekiyor. Bugün sanal mecralarda hızla akan sözlerin arasında, bir hadis çoğu zaman süslü bir arka planın üzerine yazılmış görseller olarak dolaşiyor. Çoğu zaman bağlamından kopuk, açıklamasız, hikâyesiz. Şems'in yöntemi bize şunu hatırlatıyor: Bir sözü yaşatmak istiyorsan, onu hikâyenin içine yerleştir. Çünkü insanın aklı bilgiyle, kalbi ise hikâyeyle beslenir. Belki de Şems'in sırrı bu: Hadisi raftan indirip, hayatın sofrasına koymak, hayatı hadislerle tatlandırmak, rivayetleri yaşayan bir öğretiye dönüştürmek.

Kaynaklar

Ahmet Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri. çev. Tahsin Yazıcı. 2 Cilt. Ankara: Maarif Basımevi, 1954.

Akpınar, Ömer Faruk, "Şems-i Tebrîzî'nin Makâlat'ında Hadis Kullanımı". Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA) 6 (Aralık 2021).

Avcı, Seyit, "Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi. Cilt: 4, Sayı: 4, 2004.

Çetinkaya, Bayram Ali. Şems-Mevlânâ Dostluğu. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.

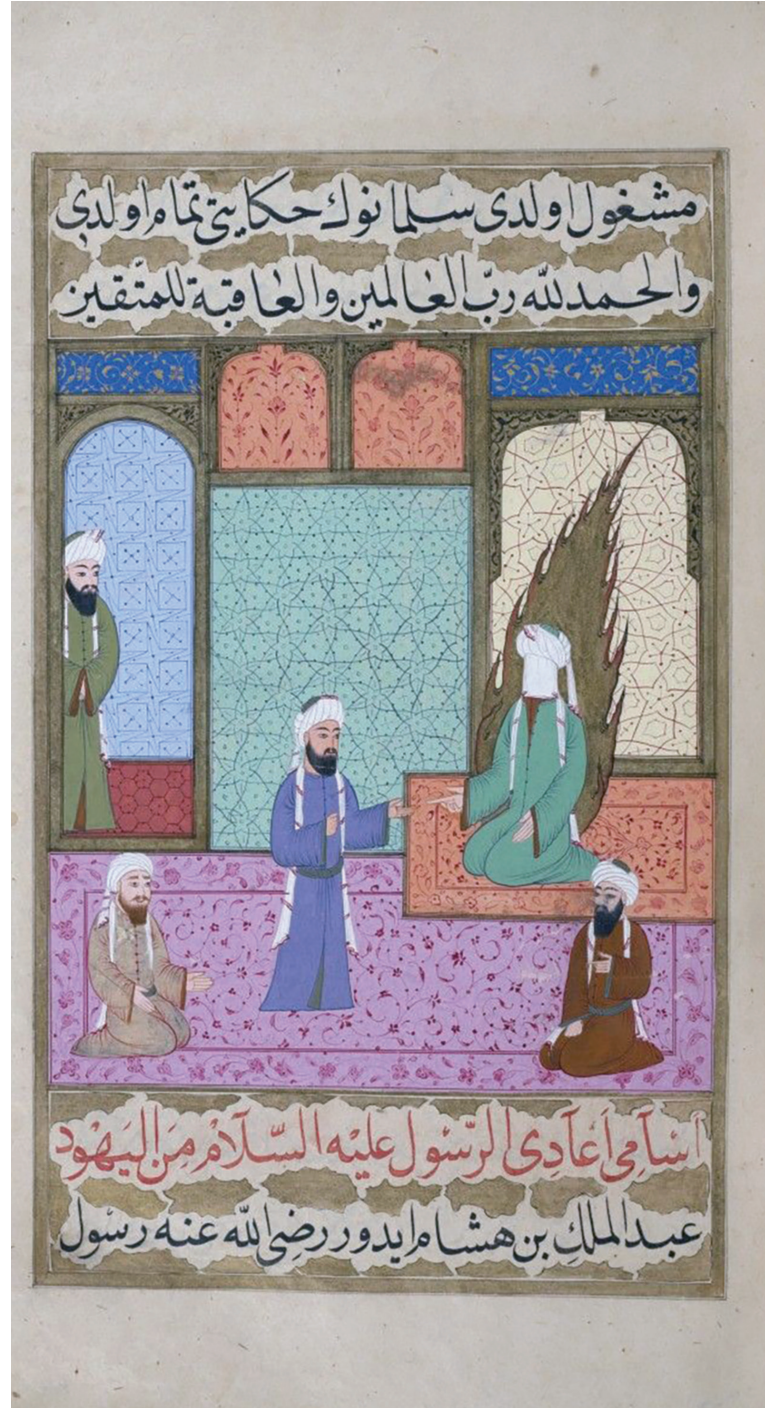
Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. Sahîhu Müslim. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Güllüce, Hüseyin. "Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî". Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu. 11-23. Şanlıurfa: 2007.

Kabaklı, Ahmet. Mevlânâ. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, 1984.

Muhammed b. İsmâil Buhârî, el-Câmiu's-sahîhu'l-muhtasar. thk. Mustafa Dîb el-Buğa. 6 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesir, 1987.

Şems-i Tebrîzî. Makâlât (Konuşmalar). çev. Mehmet Nuri Gençosman. İstanbul: Ataç Yayınları, 2012.

Hz. Peygamber ashâbıyla sohbet ediyor. Siyer-i Nebî, Darîr, New York Halk Kütüphanesi

Anemarie Schimmel